

Rafał SIUDA¹, Robert BORZĘCKI²,
Bożena GOŁĘBIEWSKA³

HAŁDY DAWNEGO GÓRNICICTWA W REJONIE MIEDZIANKI–CIECHANOWIC JAKO STANOWISKA DOKUMENTACYJNE UNIKATOWEJ MINERALIZACJI HIPERGENICZNEJ

Procesy wietrzenia pierwotnej mineralizacji polimetalicznej złoże Miedzianka-Ciechanowice doprowadziły do powstania bogatych asocjacji minerałów hipergenicznych. W strefie utleniania złoże zidentyfikowano 28 nie notowanych dotychczas z tego obszaru minerałów wtórnych: *agardyt-(La)*, *bassetyt*, *bayldonit*, *beaveryt*, *chlorargyryt*, *cuproskłodowskit*, *devillin*, *dufyt*, *eulytyn*, *greenockit*, *hemimorfit*, *hydrocynkit*, *kańkit*, *klinoclaz*, *langit*, *libethenit*, *medenbachit*, *mixyt*, *mottramit*, *parsonsyt*, *pharmakosyderyt*, *plumboagardyt*, *plumbojarosyt*, *skorodyt*, *segnityt*, *trögeryt*, *tyrolit*, *zeuneryt* (*kursywą oznaczono minerały nieznanne dotychczas z terenu Polski*). Minerale te występują głównie na starych hałdach pogórnicznych, stanowiących jedyne w swoim rodzaju środowisko do badania tego typu mineralizacji. Istnienie tych hałd jest zagrożone ze względu na postępującą ich dewastację. Wobec ich unikatowego charakteru autorzy proponują objęcie tych hałd ochroną (np. w formie punktów dokumentacyjnych).

1. Wstęp

Polimetaliczne złoże Miedzianka-Ciechanowice znajduje się w północnej części metamorficznego kompleksu Rudaw Janowickich, stanowiącego wschodnie, metamorficzne obrzeżenie granitu Karkonoszy. Obszar górniczy Miedzianka-Ciechanowice dzielony jest zwyczajowo na cztery pola górnicze. W ich obrębie występuje szereg żył hydrotermalnych wykazujących związek z pobliskim plutonem karkonoskim, jak i uskokiem śródsudeckim (Websky, 1853; Traube, 1888; Zimnoch, 1978). Według Websky'ego (1853) żyły te okruszczowane są tylko w środkowej swej części. Poza mineralizacją żyłową występują tu także kruszce o genezie kontaktowo-metasomatycznej, tworzące soczewki zalegające zgodnie z upadem skał otaczających

---

¹ IGMiP, Wydział Geologii UW, Al. Żwirki i Wigury 93, 02-089 Warszawa, siuda@uw.edu.pl.

² Muzeum Mineralów ul. Obozowa 4, Nowa Ruda.

³ Wydział Geologii, Geofizyki i Ochrony Środowiska, AGH, al. A. Mickiewicza 30, 30-059 Kraków, goleb@agh.edu.pl.

(Mochnacka, 1982). Procesy wietrzenia pierwotnych minerałów rudnych prowadzą do powstania bogatych paragenez minerałów hipergenicnych. Mineralizacja ta była niejednokrotnie przedmiotem zainteresowania różnych badaczy, lecz jedynie w nielicznych przypadkach doczekała się nowoczesnego opracowania mineralogicznego (Web-sky, 1859; Pieczka i in., 1988; Holeczek & Janeczek, 1991; Ciesielczuk & Bzowski, 2003; Ciesielczuk i in., 2004; Siuda & Kruszewski, 2006; Siuda & Gołębiowska, 2008; Siuda i in., 2006).

2. Historia eksploatacji złoża Miedzianka–Ciechanowice

Pierwsze wzmianki o istnieniu kopalni w rejonie Miedzianki pochodzą z lat 1310–1311 (Zalewski, 1967), lecz dopiero w początkach XVI wieku roboty górnicze prowadzone są na większą skalę. O ich rozmiarach może świadczyć fakt, iż w roku 1519 król Ludwik Jagiellończyk nadaje Miedziance prawa miejskie. W tym czasie eksploatowano głównie przypowierzchniową, silnie utlenioną część złoża (w 1538 w rejonie Miedzianki miało istnieć około 160 płytkich szybików). O szybkim wyeksploatowaniu najpłytszych części złoża może świadczyć fakt, iż już w 1552 roku rozpoczęto produkcję tzw. witrioli z hałd i żużli pohutnicznych. Ponowne ożywienie robót górniczych ma miejsce w XVIII wieku. Roboty górnicze skierowane zostają na obszar położony na zachód od Miedzianki, w kierunku Ciechanowic. Intensywne roboty mają miejsce w kopalniach „Neue Hoffnung” i „Feliks”, w których eksploatuje się tzw. białą żyłę złożoną głównie z bornitu i chalkozynu. Głębokość kopalni osiąga 110 m. Również w Ciechanowicach rozpoczynają się prace górnicze, zaś miejscowość otrzymuje prawa wolnego miasta górniczego (1754). Prowadzone prace nastawione były głównie na wybieranie rud arsenu z których produkowano arsenik. Niestety niewielkie, jak się później okazało, ilości minerałów arsenu spowodowały wstrzymanie produkcji. W roku 1781 rusza intensywna eksploatacja rud polimetalicznych w kopalni „Friederike Julianne”, trwająca do 1849 r. Jej przedmiotem była głównie bogata mineralizacja polimetaliczna zawierająca między innymi srebro rodzime oraz siarczki i siarkosole srebra. Głębokość eksploatacji w kopalni „Friederike Julianne” osiągnęła około 330 m poniżej poziomu rzeki Bóbr. Jednocześnie w rejonie Miedzianki rozpoczęto eksploatację pirytu i rud miedzi. W 1785 roku uruchomiono tam kopalnię „Einigkeit”, ale prowadzone w niej prace nie przyniosły spodziewanych rezultatów i po kilku latach zostały wstrzymane. Niestety niewielkie zasoby złoża Miedzianka-Ciechanowice uległy bardzo szybko wyczerpaniu. W celu utrzymania produkcji i zwiększenia jej rentowności w roku 1854 powołano „Consolidierte Kupferberg Erzbergwerke” (Dziekoński, 1972). Jednakże nowa spółka nie przyniosła większych zysków, zaś wybuch nitrogliceryny w szybie „Neu Adler” w Ciechanowicach (1868) spowodował porzucenie robót górniczych. Niewielkie prace górnicze w rejonie Ciechanowic były prowadzone do 1925 roku, kiedy to kopalnie definitywnie zamknięto. Ponowne ożywienie działalności górniczej miało miejsce w latach 1948–1952, kiedy to w kopalni „Miedzianka” eksplo-

atowano rudy uranu. Udrożniono i pogłębiono wtedy niektóre z dawnych szybów, oczyszczono główne sztolnie i dawne wyrobiska. Poprowadzono też około 40000 metrów nowych chodników oraz zgłębiono kilka szybów i wydrążono jedną sztolnię. Napotkano wówczas 21 nowych żył i soczewek uranonośnych (Borucki i in., 1967). Wyrobiskami górniczymi prześledzono je do głębokość około 250 metrów. W sumie wydobyto około 11065,5 ton rudy o zawartości 22131 kilogramów czystego uranu. Obecnie po wielowiekowej historii górnictwa w tym rejonie przypominają jedynie hałdy pogórnice, ruiny budynków związanych z eksploatacją i przerobem tutejszych rud oraz nieliczne szyby i wyrobiska podziemne.

3. Materiał i metody badawcze

Podczas prowadzonych badań szczegółowo opróbowano kilka hałd pogórnich zlokalizowanych w różnych częściach złoża Miedzianka-Ciechanowice.

Hałda kopalni „Neu Adler” w Ciechanowicach położona jest nieopodal rzeki Bóbr i starej huty miedzi, przy drodze wiodącej z Miedzianki do Ciechanowic. Materiał znajdujący się na tej hałdzie pochodzi głównie z robót górniczych prowadzonych w kopalni „Neu Adler” od końca XIX wieku do roku 1920.

Hałda kopalni Einigkeit przy szybie „Schwartz Adler” w Miedziance znajduje się około 150 m na S od byłego budynku browaru. Materiał na niej złożony pochodzi głównie ze strefy skał wapienno-krzemianowych (skarnów) kontaktujących z granitem Karkonoszy.

Hałda przy szybie nr 15 kopalni „Miedzianka” zlokalizowana jest po S stronie starego cmentarza. Jej główną część stanowi materiał związany z eksploatacją prowadzoną po II wojnie światowej. Część ze gromadzonego na niej materiału (głównie od strony wschodniej) związana jest z XIX-wiecznymi (a może i starszymi) robotami górniczymi, ujmującymi rudy magnetytowo-pirotynowe z soczewki „Einigkeit”.

Hałda przy szybie nr 16 kopalni „Miedzianka” położona jest około 300 metrów na NW od kościoła. Zgromadzony na niej materiał związany jest z powojenną eksploatacją rud uranu.

Hałda kopalni „Segen Gottes” zlokalizowana jest po obu stronach drogi łączącej Miedziankę z Ciechanowicami, około 1500 metrów na NE od cmentarza.

Hałda kopalni „Feliks” położona jest około 200 m na E od zwałów kopalni „Segen Gottes” po wschodniej stronie drogi łączącej Miedziankę z Ciechanowicami.

Materiał złożony na tych hałdach pochodzi z różnych okresów eksploatacji złoża. Ich datowanie jest o tyle trudne, iż brak jest jakichkolwiek badań archeologicznych przeprowadzonych w ich obrębie. Jediną pomocą mogą być stare mapy i przekroje górnicze, na których zaznaczono niektóre z nich (Websky, 1853; Dziekoński, 1972). Najstarsze z badanych obiektów pochodzą z końca XVIII. wieku, zaś przeważają hałdy XIX-wieczne. Niektóre z hałd widoczne są również na starych widokówkach okolic

Miedzianki i Ciechanowic. Jedynie nieliczne z nich można powiązać z powojenną eksploatacją rud uranu.

Identyfikację minerałów oparto na badaniach rentgeno-dyfrakcyjnych (XRD) wykonanych na dyfraktometrze X PERT PRO w Instytucie Geochemii, Mineralogii i Petrologii Wydziału Geologii Uniwersytetu Warszawskiego. Ilościowe analizy składu chemicznego w mikroobszarze (EMPA) wykonano w Pracowni Mikroskopy Elektronowej Międzyinstytutowego Laboratorium Mikroanalizy Minerałów i Substancji Syntetycznych Uniwersytetu Warszawskiego przy użyciu mikroskopy Cameca SX-100. Obserwacje morfologii skupień mineralnych prowadzono przy pomocy mikroskopu elektronowego JSM-6380LA (JEOL, Japan) wyposażonego w detektor EDS, w Laboratorium Mikroskopii Elektronowej i Mikroanalizy Wydziału Geologii Uniwersytetu Warszawskiego.

4. Minerale hipergeniczne z hałd złoza Miedzianka–Ciechanowice

Agardyt-(La), o wzorze $(La,Ca)Cu_6(AsO_4)_3(OH)_6 \cdot 3H_2O$, występuje w postaci niewielkich, igielkowych kryształów dochodzących do 3 mm długości, zebranych w miotłkowe lub promieniste skupienia. Tworzy on paragenezę z chryzokolą, duftytem i mimetesytem. Niekiedy towarzyszą mu również niewielkie ilości pseudomalachitu. Mineral ten znaleziono na hałdzie kopalni „Einigkeit” położonej przy szybie „Schwarz Adler”.

Annabergit $(Ni_3(AsO_4)_2 \cdot 8H_2O)$ znaleziono w okazach pochodzących z hałd dawnej kopalni „Feliks”. Tworzy on skrytokrystaliczne powłoki i naloty, które pokrywają wierzające kruszce niklu i kobaltu. Makroskopowo jest on nieodróżnialny do współwystępującego z nim erytrynu. Nietypowa, różowa barwa annabergitu z hałd kopalni „Feliks” związana jest ze stałą domieszką kobaltu występującą w tym mineralu.

Bayldonit, o wzorze $PbCu_3(AsO_4)_2(OH)_2$, stwierdzono w próbkach pochodzących z hałd kopalni „Segen Gottes”. Jego niewielkie, kuliste agregaty, wypełniają szczeliny przecinające amfibolity. Bayldonit występuje także w postaci sferolitycznych skupień narastających na powierzchni chryzokoli.

Bassetyt, $Fe^{2+}(UO_2)_2(PO_4)_2 \cdot 8H_2O$, zidentyfikowano w próbkach pochodzących z hałdy położonej przy szybie nr 15 kopalni „Miedzianka”. Występuje on w postaci brunatnych kryształów o blaszkowym pokroju. Towarzyszą im inne fosforany uranylu – torbernit i parsonsyt.

Bizmutoferryt $(BiFe^{3+}_2Si_2O_8OH)$ tworzy ziemiste, szaro-oliwkowe skupienia o wielkości dochodzącej do 4 mm. Na mineral ten natrafiono na hałdach kopalni „Feliks”, gdzie występuje on w towarzystwie brochantytu, eulytynu i mixytu.

Brochantyt $(Cu_4SO_4(OH)_6)$ jest minerałem występującym na wszystkich wymienionych wyżej hałdach pogórnich. Jego włókniste, jasnozielone kryształy lub też

ciemnozielone, skrytokrystaliczne powłoki i naskorupienia pokrywają najczęściej powierzchnie wietrzącego chalkopiryty lub bornitu. Brochantyt współwystępuje z langitem, devillinem, malachitem, chryzokolą, skorodytem, köttigitem i bizmutoferrytem.

Chlorargyryt (AgCl) tworzy drobne, dendrytowe skupienia, narastające w towarzystwie skorodytu, na powierzchniach wietrzącego, srebronośnego tennantytu-tetraedrytu obecnego na hałdach kopalni „Neu Adler”. Z chlorargyrytem współwystępują niewielkie ilości köttigitu, erytrynu i kańkitu.

Chryzokola – $(\text{Cu,Al})_2\text{H}_2\text{Si}_2\text{O}_5(\text{OH})_4 \cdot n\text{H}_2\text{O}$, jest najpopularniejszym minerałem wietrzeniowym, obecnym na wszystkich opisanych hałdach. Najczęściej tworzy ona masywne, skrytokrystaliczne skupienia barwy niebieskiej, biało-niebieskiej lub zielono-niebieskiej. Niekiedy pojawiają się również odmiany o barwie brunatnej lub czerwonej, związanej z drobnymi inkluzjami kuprytu lub też goethytu. Chryzokola współwystępuje ze wszystkimi minerałami hipergenicznymi złoże.

Cornwallit o wzorze $\text{Cu}_5(\text{AsO}_4)_2(\text{OH})_4$ zidentyfikowano w próbkach pochodzących z hałd z kopalni „Segen Gottes”. Tworzy on naciekowe, groniaste skupienia o wielkości dochodzącej do kilku centymetrów. Makroskopowo są one nieodróżnialne od pseudomalachitu. Z cornwallitem współwystępuje philipsburgit, olivenit, bayldonit, pseudomalachit, klinoklaz, mottramit, malachit i chryzokola.

Devillin ($\text{CaCu}_4(\text{SO}_4)_2(\text{OH})_6 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$) występuje w postaci bardzo drobnych, szmaragdowo-zielonych kryształów o tabliczkowym pokroju. Narastają one w drobnych szczelinach i kawernach wietrzących kruszców miedzi znajdujących się na hałdach kopalni „Einigkeit” (koło szybu „Schwarz Adler”), „Felisk”, „Neu Adler” i „Miedzianka” (koło szybu nr 15). Minerale ten współwystępuje z malachitem, langitem, brochantytem i hydrocynekitem oraz z bizmutoferrytem, eulytynem i miksytem.

Duftyt ($\text{PbCu}(\text{AsO}_4)\text{OH}$) znaleziono na hałdzie kopalni Einigkeit (koło szybu „Schwarz Adler”). Tworzy on niewielkie, tabliczkowe kryształy budujące zielone, kuliste skupienia, o wielkości dochodzącej do 3 mm. Agregaty tego arsenianu współwystępują z agardytem-(La), chryzokolą i mimetesytem. Duftyt wypierający mimetesyt zidentyfikowano także w okazach z hałdy kopalni „Miedzianka” położonej przy szybie nr 15.

Erytryn ($\text{Co}_3(\text{AsO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$) na hałdzie kopalni „Neu Adler” w Ciechanowicach tworzy różowe, kuliste skupienia, złożone z drobnych, tabliczkowych kryształów, dochodzących do 1 mm wielkości. Minerale ten występuje w towarzystwie köttigittu, kańkitu, skorodytu i niewielkich ilości chryzokoli. Jasnoróżowe, ziemiste skupienia erytrynu, zbudowane z kryształów o pokroju cienkoigielkowym rozpoznano także na hałdach kopalni „Feliks”.

Eulytyn ($\text{Bi}_4(\text{SiO}_4)_3$), znaleziono na hałdach kopalni „Feliks”. Tworzy on cienkoigielkowe, oliwkowo-zielone, miodowo-żółte lub brunatno-zielone kryształy, zebrane w promieniste lub kuliste agregaty, o średnicy dochodzącej do 2 mm. Z minerałem tym współwystępuje mixyt, bizmutoferryt i devillin.

Farmakosydyryt ($\text{KFe}^{3+}_4(\text{AsO}_4)_3(\text{OH})_4 \cdot 6-7\text{H}_2\text{O}$) znaleziono na hałdach kopalni „Segen Gottes”, gdzie tworzy on niewielkie, zielono-żółte kryształy, dochodzące do 2 mm wielkości współwystępujące z oliwitem i chryzokolą. Inaczej wygląda farmakosydyryt obecny na hałdzie kopalni „Einigkeit” – ma on czarno-brunatną barwę i narasta na powierzchni naciekowych skupień goethytu.

Greenockit (CdS) zidentyfikowano na hałdach kopalni „Einigkeit” w Miedziance. Występuje on w postaci kanarkowo-żółtych, ziemistych nalotów, pokrywających powierzchnie szczelin wietrzącego sfalerytu.

Hemimorfit ($\text{Zn}_4\text{Si}_2\text{O}_7(\text{OH})_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$) pojawia się bardzo rzadko na hałdach kopalni „Einigkeit” i „Feliks”. Tworzy on drobne, bezbarwne, dochodzące do 5 mm długości, tabliczkowe kryształy.

Hydrocynkit ($\text{Zn}_5(\text{CO}_3)_2(\text{OH})_6$) występuje w postaci białych nalotów i naskorupień o grubości dochodzącej do 2–3 mm, Na hałdach kopalni „Neu Adler” minerał ten współwystępuje z gipsem i köttigitem. Jasnoniebieski hydrocynkit rozpoznano również na zwałach kopalni „Einigkeit”. Jego zabarwienie związane jest z obecnością rozproszonych, drobnych wrostków zasadowych siarczanów miedzi. Hydrocynkitowi towarzyszy langit, devillin, brochantyt, malachit i czarne tlenki manganu.

Kańkit ($\text{Fe}^{3+}\text{AsO}_4 \cdot 3,5\text{H}_2\text{O}$) tworzy kuliste skupienia, o wielkości dochodzącej do 20 μm , które narastają w towarzystwie köttigitu na powierzchni naciekowego skorodytu. Minerał ten zidentyfikowano w próbkach pochodzących z hałdy kopalni „Neu Adler”.

Klinoklaz ($\text{Cu}_3\text{AsO}_4(\text{OH})_3$) występujący na hałdach kopalni „Segen Gottes” tworzy ciemnoniebieskie, tabliczkowe kryształy o wielkości 2–3 mm. Zebrane są one w rozetowe skupienia, które narastają na powierzchni cornwallitu, pseudomalachitu i chryzokoli. Klinoklazowi towarzyszą również niewielkie ilości mottramitu.

Köttigit ($\text{Zn}_3(\text{AsO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$) jest minerałem stosunkowo często spotykanym na hałdzie kopalni „Neu Adler” w Ciechanowicach. Najczęściej tworzy on jasnoróżowe, ziemiste, skrytokrystaliczne skupienia. Niekiedy napotyka się również jego dobrze wykształcone, automorficzne kryształy o wielkości dochodzącej do 2 mm i różowoczerwonym zabarwieniu. Występują one zarówno pojedynczo, jak i w postaci kulistych lub promienistych agregatów. Bardzo rzadko spotyka się żółto-szarą odmianę köttigitu, która tworzy tabliczkowe kryształy zebrane w charakterystyczne klepsydrowe agregaty. Z köttigitem współwystępuje skorodyt, kańkit, erytryn, chryzokola, tlenowodortlenki żelaza.

Kuproskłodowskit ($\text{Cu}(\text{UO}_2)_2(\text{SiO}_3\text{OH})_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$) rozpoznano w próbkach zebranych z hałdy położonej nieopodal szybu nr 16 kopalni „Miedzianka”. Występuje on w postaci jasnozielonych, naciekowych lub groniastych naskorupień zbudowanych z cienkosłupkowych kryształów. Kuproskłodowskitowi towarzyszą niewielkie ilości uranofanu.

Langit ($\text{Cu}_4\text{SO}_4(\text{OH})_6 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) stwierdzono na wszystkich opisanych powyżej hałdach złoża Miedzianka-Ciechanowice. Minerał ten tworzy drobne, intensywnie niebieskie, tabliczkowe kryształy. Spotyka się również skrytokrystaliczne, niebieskie powło-

ki tego minerału, które pokrywają wietrzejący chalkopiryt. Langit współwystępuje z malachitem, devillinem, brochantytem i chryzokolą.

Libethenit ($\text{Cu}_2\text{PO}_4\text{OH}$) zidentyfikowano wśród próbek pochodzących z hałd kopalni „Segen Gottes”. Tworzy on niewielkie, kuliste agregaty wrośnięte w naciekowy pseudomalachit przerastający się z cornwallitem, mottramitem i philipsburgitem.

Medenbachit ($\text{Bi}_2(\text{Cu}, \text{Fe}^{2+})\text{Fe}^{3+}(\text{AsO}_4)_2(\text{O}, \text{OH})_2(\text{OH})_2$) pojawia się na hałdach kopalni „Einigkeit”. Tworzy on jasnożółte, ziemiste skupienia, które wraz z malachitem, wypełniają niewielkie pustki pomiędzy kryształami mlecznego kwarcu.

Mixyt ($\text{BiCu}_6(\text{AsO}_4)_3(\text{OH})_6 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$) z hałd kopalni „Feliks” tworzy zielononiebieskie, kuliste lub promieniste agregaty, o średnicy dochodzącej do 4 mm. Współwystępuje z nim devillin, eulytyn i bizmutoferryt.

Mottramit ($\text{Pb}(\text{Cu}, \text{Zn})\text{VO}_4\text{OH}$) pochodzący z hałd kopalni „Neu Adler” w Ciechanowicach tworzy drobnokryształiczne, żółto-szare bądź zielono-żółte naloty złożone z tabliczkowych kryształów. Minerał ten występuje również na hałdzie kopalni „Miedzianka” (koło szybu nr 15), gdzie tworzy kuliste, zielone agregaty wrastające w masywną chryzokolę. Na hałdzie kopalni „Einigkeit” mottramit tworzy, bardzo drobne, brunatno-czarne kryształy. Pokrywają one skupienia naciekowego goethytu. Mottramit zidentyfikowano również w próbkach pochodzącym z kopalni „Segen Gottes”. Tworzy on tu niewielkie, dochodzących do 0,1 mm wielkości, agregaty zebrane w dendrytyczne formy, które wrastają w pseudomalachit lub cornwallit.

Oliwenit ($\text{Cu}_2\text{AsO}_4\text{OH}$) zidentyfikowano wśród minerałów występujących na hałdach kopalni „Segen Gottes”. Tworzy on niewielkie, kuliste skupienia, które wraz z bayldonitem wypełniają szczeliny tnące amfibolity. Szarozielone agregaty oliwenitu, o średnicy dochodzącej do 5 mm, występują również w towarzystwie farmakosyderytu, duftytu i chryzokoli.

Parsonsyt ($\text{Pb}_2\text{UO}_2(\text{PO}_4)_2 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) znaleziono na hałdzie kopalni „Miedzianka” położonej koło szybu nr 15. Cienkotabliczkowe do igiełkowych kryształy tego minerału tworzą kuliste lub promieniste skupienia barwy jasnobrunatnej. Parsonsytowi towarzyszy torbernit i bassetyt.

Philipsburgit – $\text{Cu}, \text{Zn})_6(\text{AsO}_4, \text{PO}_4)_2(\text{OH})_6 \cdot \text{H}_2\text{O}$, pojawia się na zwałach kopalni „Segen Gottes”. Jego promieniste skupienia, złożone z cienkoigiełkowych, zielonych kryształów, dochodzą do 3–4 mm średnicy. Minerał ten współwystępuje z cornwallitem, oliwenitem i bayldonitem.

Plumboagardyt, o wzorze $\text{Pb}, \text{La}, \text{Nd}, \text{Ce}, \text{Ca})\text{Cu}_6(\text{AsO}_4)_3(\text{OH})_6 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$, występuje w postaci drobnych, dochodzące do 0,5 cm średnicy, skupień złożonych z cienkoigiełkowych kryształów. Minerał ten tworzy paragenezę z chryzokolą, pseudomalachitem, malachitem i trögeritem-zeunerytem. Jego obecność stwierdzono na hałdzie kopalni „Einigkeit” oraz „Miedzianka” (koło szybu nr 15).

Plumbojarosyt ($\text{PbFe}^{3+}_6(\text{SO}_4)_4(\text{OH})_{12}$) rozpoznano wśród próbek pochodzących z hałd kopalni „Einigkeit”. Tworzy on drobnokryształiczne, żółto-brunatne naskorupie-

nia pokrywające luźne, silnie przeobrażone fragmenty skał bogatych w wietrzejący piryt.

Pseudomalachit ($\text{Cu}_5(\text{PO}_4)_2(\text{OH})_4$) należy do jednego z najczęściej spotykanych minerałów hipergenicznych. Zidentyfikowano go w próbkach pochodzących z hałd kopalni „Einigkeit”, „Miedzianka” (koło szybu nr 15) i „Segen Gottes”. Najczęściej występuje on w postaci ciemnozielonych, kulistych lub groniastych agregatów, złożonych z grubotabliczkowych kryształów, o wielkości dochodzącej do 50 μm . Największe, pochodzące z kopalni „Segen Gottes”, naciekowe okazy tego minerału osiągają wielkość 5–6 cm. Pseudomalachitowi towarzyszy chryzokola, kwarc, malachit, cornwallit, piromorfit, mottramit i wulfenit. Na hałdach kopalni „Einigkeit” pseudomalachit tworzy sferoidalne agregaty zbudowane z kryształów cienkośłupkowych. Stowarzyszone są one z chryzokolą, malachitem, zeunerytem i plumboagardytem.

Skorodyt ($\text{Fe}^{3+}\text{AsO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$) pojawia się na hałdach kopalni „Neu Adler” i „Feliks”. Tworzy on miodowo-żółte, skrytokrystaliczne, naciekowe naskorupienia pokrywające kruszce arsenu. Niekiedy spotyka się również powłoki skorodytu barwy szarej lub szaro-zielonej, złożone z drobnych, tabliczkowych kryształów, tworzących charakterystyczne grzebieniaste zrosty. Skorodyt współwystępuje z chryzokolą, kańkitem, köttigitem, erytrynem, zeunerytem, chlorargyrytem oraz tlenowodorotlenkami żelaza i manganu.

Segnityt ($\text{PbFe}^{3+}_3\text{HASO}_4\text{AsO}_4(\text{OH})_6$), rozpoznano wśród okazów zebranych na hałdzie kopalni „Einigkeit”. Jego drobne, dochodzące do 0,5 mm średnicy, kuliste agregaty wrosnięte są w masywną chryzokolę i współwystępują z idiomorficznie wykształconym trögerytem.

Torbernit ($\text{Cu}(\text{UO}_2)_2(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{--}12\text{H}_2\text{O}$) zidentyfikowano w próbkach pochodzących z hałdy kopalni „Miedzianka” położonej przy szybie nr 15. Minerał ten tworzy szmaragdowo-zielone, przezroczyste, cienkotabliczkowe kryształy o wielkości dochodzącej do 2–3 mm. Występują one w towarzystwie parsonsytu i bassetytu. W warunkach pokojowych kryształy torbernitę mętnieją w wyniku utraty części wody krystalizacyjnej i przechodzą w metatorbernit ($\text{Cu}(\text{UO}_2)_2(\text{PO}_4)_2 \cdot 8\text{H}_2\text{O}$).

Trögeryt – $(\text{H}_3\text{O})_2(\text{UO}_2)_2(\text{AsO}_4)_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$ występuje w postaci cienkotabliczkowych kryształów wrosniętych w masywną chryzokolę pochodzącą z hałdy kopalni „Einigkeit”. Towarzyszy mu segnityt, plumboagardyt i niewielkie ilości malachitu.

Tyrolit ($\text{CaCu}_5(\text{AsO}_4)_2\text{CO}_3(\text{OH})_4 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$) znaleziono tylko na hałdach kopalni „Segen Gottes”. Występuje on tu w postaci cienkoblaszkowych kryształów budujących promieniste skupienia o średnicy dochodzącej do 0,5 cm. Towarzyszą mu niewielkie ilości malachitu.

Uranofan ($\text{Ca}(\text{UO}_2)_2(\text{SiO}_3\text{OH})_2 \cdot 5\text{H}_2\text{O}$) zidentyfikowano wśród próbek pochodzących z hałdy kopalni „Miedzianka” położonej koło szybu nr 16. Najczęściej występuje on w postaci cienkoigielkowych kryształów barwy biało-żółtej lub też tworzy masywne woskowo-żółte skupienia. Uranofan współwystępuje z kuproskłodowskitem.

Wulfenit (PbMoO_4) występuje w niewielkich ilościach wśród minerałów hipergenicznych obecnych na hałdach kopalni „Neu Adler” i „Segen Gottes”. Jego jasnożółte, tabliczkowe kryształy osiągają wielkość do 5 mm. Najczęściej krystalizuje on w towarzystwie chryzokoli i cornwallitu.

Zeuneryt ($\text{Cu}(\text{UO}_2)_2(\text{AsO}_4)_2 \cdot 10\text{--}16\text{H}_2\text{O}$), pochodzący z hałd kopalni „Feliks”, ma postać drobnych, tabliczkowych kryształów zabarwionych na kolor zielony. Kryształy te narastają na powierzchni groniastych skupień czarno-brunatnego skorodytu i czarnych tlenków manganu. Większe, dochodzące do 1,5 mm wielkości, osobniki zeunerytu pochodzą z hałdy kopalni „Einigkeit”. Tkwią one w szczelinach przecinających maszyną chryzokolę lub też wrastają w ten minerał. Zeunerytowi towarzyszą niewielkie ilości langitu, devillinu, brochantytu i plumboagardytu.

5. Wnioski

Strefa wietrzenia złoża Miedzianka-Ciechanowice charakteryzuje się dużą różnorodnością i bogactwem składu mineralnego, który odzwierciedla polimetaliczny charakter złoża. Wykonane badania pozwoliły zidentyfikować 28 nieznanych dotychczas z terenu złoża minerałów hipergenicznych (*agardyt-(La)*, *bayldonit*, *beaveryt*, *bassetyt*, *chlorargyryt*, *devillin*, *dufyt*, *eulytyn*, *farmakosyderyt*, *greenokit*, *hemimorfyt*, *hydrocynkit*, *kańkit*, *klinoklaz*, *kuproskłodowski*, *langit*, *libethenit*, *medenbachit*, *mixyt*, *motramit*, *parsonsynt*, *plumboagardyt*, *plumbojarosyt*, *skorodyt*, *segnityt*, *trögeryt*, *tyrolit*, *zeuneryt*; kursywą oznaczono minerały nieznane dotychczas z terenu Polski).

Paragenезы hipergeniczne w złożu Miedzianka-Ciechanowice stanowią zespół mineralny, w obrębie którego spotyka się szereg faz bardzo rzadko notowanych w Polsce i w świecie. Ponadto, wobec prawie całkowitego braku dostępu do wyrobisk podziemnych, badania składu mineralnego złoża oraz procesów mineralotwórczych mogą być oparte tylko i wyłącznie na materiale znajdującym się na zwalach pogórnich. Powoduje to, iż hałdy pokopalniane, na których minerały te występują, stanowią bardzo cenne źródło do dokumentacji i zrozumienia zjawisk zachodzących w strefie wietrzenia złoża Miedzianka-Ciechanowice. Niestety dalsze istnienie hałd pogórnich jest obecnie zagrożone wobec faktu iż stanowią one źródło kruszywa drogowego. Ich wybieranie powoduje bezpowrotne zniszczenie cennych naukowo stanowisk o niebagatelnych walorach naukowych i historycznych. Jedynie ich prawna ochrona (np. w postaci stanowisk dokumentacyjnych) może ocalić je od całkowitej dewastacji.

Literatura

1. BORUCKI J., GŁOWADZKI Z., MASŁOWSKI W., UBERNA J., ZAJĄCZKOWSKI W., *Ocena perspektyw poszukiwawczych rud uranu w Polsce*. Prace PIG. Warszawa. 1967.
2. CIESIELCZUK J., BZOWSKI Z., *Secondary (Cu,Zn)-oxyminerals from the Miedzianka copper deposit in Rudawy Janowickie, Sudetes Mts. Preliminary report*, Polskie Towarzystwo Mineralogiczne – Prace Specjalne, 17. 2003, s. 150–152.

3. CIESIELCZUK J., SZEŁĘG E., KUŹNIARSKI M., BYLINA P., *Preliminary data of erythrite from Ciechanowice (Miedzianka Deposit, Sudetes Mts.)*, Polskie Towarzystwo Mineralogiczne – Prace Specjalne, 24. 2004, s. 123–126.
4. DZIEKONSKI T., *Wydobywanie i metalurgia kruszców na Dolnym Śląsku od XIII do połowy XX w.*, Wyd. PAN. 1972
5. HOLECZEK J., JANECZEK J., *Pseudomalachite from Radzimowice and some comments on its occurrence in Miedzianka (Sudetes Mts.)*, Mineralogia Polonica, 22 (1). 1991, s.17–26.
6. MOCHNACKA K., *Mineralizacja polimetaliczna wschodniej osłony metamorficznej granitu Karkonoszy i jej związek z geologicznym rozwojem regionu*, Biuletyn Instytutu Geologicznego, 341. 1982, s. 273–289.
7. PIECZKA A., PIECZONKA J., PIESTRZYŃSKI A., *Minerals of the weathering zone of Miedzianka polymetallic deposit, Rudawy Janowickie (Lower Silesia, Poland)*, Mineralogia Polonica, 19 (1). 1988, s. 75–98.
8. SIUDA R., GOŁĘBIEWSKA B., *Mottramite, a Cu-Pb vanadate, from the Miedzianka-Ciechanowice polymetallic deposit (Rudawy Janowickie Mts, Poland)*, Mineralogia Polonica Special Papers, 32. 2008, s. 141.
9. SIUDA R., KRUSZEWSKI Ł., *New data on bayldonite, cornwallite, olivenite and philipsburgite from Miedzianka (Rudawy Janowickie Mts., Sudetes, Poland)*, Mineralogia Polonica Special Papers, 28. 2006, s. 202–204.
10. SIUDA R., GAL-SOLYMOS K., KRUSZEWSKI Ł., *Agardite-(La)-duftite and scorodite-kottigitelike mineral paragenesis from supergenic zone of the Miedzianka deposit (Rudawy Janowickie Mts., Poland) – preliminary report*, Mineralogia Polonica Special Papers, 29. 2006, s. 192–195.
11. TRAUBE H., *Die Minerale Schlesiens*. Breslau. 1888.
12. WEBSKY M., *Über uranophan*, Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft, XI. 1859, s. 384-394.
13. WEBSKY M., *Über die geognostischen Verhältnisse der Erzlagerstätten von Kupferberg und Rudelstadt in Schlesien*. Zeitschrift der Deutschen Geologischen Gesellschaft, V. 1853, s. 189–203.
14. ZALEWSKI W., *Dzieje górnictwa i hutnictwa na Górnym Śląsku do roku 1806*. Madryt. 1967.
15. ZIMNOCH E., *Mineralizacja kruszczowa złoża Miedzianka w Sudetach*, Biuletyn Instytutu Geologicznego, 308 (1). 1978, s. 91–134.

Badania były finansowane ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego (grant nr N N307 065934).

DUMPS OF THE FORMER MINING IN MIEDZIANKA-CIECHANOWICE AREA AS A DOCUMENTATIONS POINTS OF UNIQUE SUPERGENE MINERALIZATION.

The historical deposit of polymetallic ore in Miedzianka-Ciechanowice is located in the eastern metamorphic cover of the Karkonosze granite. This deposit includes the hydrothermal veins related to the Karkonosze granite and Intra-Sudetic Fault, and also lenses-forming contact-metasomatic ores are distinguished among it. The ore assemblages abundant in Cu, and more rarely in Pb, Ag, As, Fe, and others elements, were mined in Miedzianka-Ciechanowice from the early Middle Ages to the middle of the 20th Century. This study presents the mineralogical characteristic of the most supergene minerals recognized by authors. Twenty eight hypergenic minerals unknown from the Miedzianka-Ciechanowice area were identified, including *agardite-(La)*, *bassetite*, *bayldonite*, *beaverite*, *chlorargyrite*, *clinoclase*, *cuproskoldowskite*, *devilline*, *duftite*, *eulytite*, *greenockite*, *hemimorphite*, *hydrozincite*, *kańkite*, *langite*, *libethenite*, *medenbachite*, *mixite*, *mottramite*, *parsonsite*, *pharmacosiderite*, *plumboagardite*, *plumbojarosite*, *scorodite*, *segnitite*, *trögerite*, *tyrolite*, *zeunerite* (*italic - in Poland these minerals have not been found before*).

The following dominant mineral associations were recognized: Cu-arsenates (e.g. cornwallite, philipsburgite, bayldonite, olivenite); Co-Zn arsenates (e.g. köttigite and erythrite with co-existing scorodite), and REE-arsenates (e.g. agardite-(La), plumboagardite). The basic sulfates (e.g. langite, brochantite, devilline), Bi-supergene phases (e.g. mixite, eulytite, bismutoferrite) and U-supergene phases (e.g. parsonsite, bassetite and torbernite-zeunerite) are also present beside arsenates. Secondary minerals occur mainly on old dumps of former mines. These dumps are unique objects of supergene mineralization in Poland.